

ԼԵՒՈՆ ՎԱՐԴԱՆ, «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՍՆՀԻՆԳԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐՈՒ ԼՔԵԱԼ ԳՈՅՔԵՐԸ», ՊԵՂՄԱՔ 1970, 344 էջ:

Համաշխարհային Ա. Պատերազմի ընթացքին թուրքերու կողմէ հայոց դէմ կազմակերպուած առաջին ցեղասպանութիւնը, երկար ժամանակ յուշադրութիւններու եւ վերապրումներու նիւթ հայթաթելէ հողք, մանաւանդ վերջին տասնամեակին, դարձաւ քննական լուրջ սերտողութիւններու առարկայ: Հայրենիքի եւ սփիւռքի մէջ հրատարակուեցան բազմաթիւ մեծ ու փոքր ուսումնասիրութիւններ, որոնք փորձեցին լոյսին բերել հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութեան մութ ծալքերը՝ հայ-թրքական եւ միջազգային յարաբերութիւններու լոյսին տակ: Այս դժուր ուշագրաւ մենագրութիւններ հրատարակեցին Ջ. Կիրակոսեան, Ե. Սարգսեան, Ա. Եսայեան, Հ. Ղազարեան, Մ. Արզումանեան եւ ուրիշներ:

Վերոյիշեալ անուններու կողքին, այսօր անվարան կ'աւելցենք նաեւ Հայկազեան Գոլէճի Հայագիտական Ամբիոնի դասախօսներէն՝ Լեւոն Վարդանի անունը, որուն՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՍՆՀԻՆԳԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐՈՒ ԼՔԵԱԼ ԳՈՅՔԵՐԸ մենագրութիւնը շահեկան ներդրում մըն է 1915-1922 թթ. հայ ժողովուրդի պատմութեան քննական պատմագրութեան մէջ:

Հատորին ներքին բաժանումը՝ Համաշխարհային Ա. Պատերազմը եւ Երիտասարդ-Թուրքերու Օսմանեան Կայսրութիւնը, Թուրքիան եւ Հայկական Տասնհինգը, «Լեւալ Գոյֆեր»ը ըստ Թրքական Վաւերագիրներու, «Լեւալ Գոյֆեր»ը ըստ Միջազգային Դաշնագիրներու, «Լեւալ Գոյֆեր»ը եւ Հանրապետական Թուրքիան, «Լեւալ Գոյֆեր»ը եւ Հայկական Պաշտօնները, ինքնին կը բացայայտէ ներկայացուած մենագրութեան ներքին կառոյցը եւ հարցերը պարզաբանելու իր որդեգրած ուղեգիծը:

Առաջին գլուխով հեղինակը կը ներկայացնէ թուրքին իրաւ նկարագիրը, անոր կողոպտելու եւ բռնանալու ախորժակը, որ ամբողջութեամբ պիտի դրսեւորուէր հայկական կոտորածներու շրջանին: Կը բացատրուի նաեւ կրօնական հարցերու օգտագործումը՝ հայոց դէմ թուրքերու ատելութիւնը սրելու, թէեւ, ինչպէս կը ճշդէ հեղինակը, «թուրքեր ոչ մէկ կրօնական պատերազմ մղած են» պատմութեան մէջ:

Հայկական Տասնհինգը ճշգրտօրէն բացատրելու համար, այսօր աւելի քան երբեք պատմագիրներու ուշադրութիւնը կեդրոնացած է քուրամականութեան հարցի վրայ: Լեւոն Վարդան չէր կրնար անտեսել զայն: Իր ուսումնասիրութեան ամբողջ երկրորդ գլուխը յատկացուցած է այդ հարցի քննարկման, սկսած թուրքական

նութեան քարոզչութենէն մինչեւ թուրանականութեան իրագործումի ձգտումով՝ թուրք եւ գերման շահերու համընկնումին, որուն զոհ կ'երթար հայ ժողովուրդը: Հեղինակը կը բացայայտէ թէ հայ ժողովուրդի բնաջնջումով եթէ թուրքիան կը միտէր թուրանականութեան իր երազը իրականացնելու, Գերմանիան՝ կը վազէր տնտեսական իր շահերուն ետեւէն:

Յաջորդ չորս գլուխներուն մէջ, Լեւոն Վարդան խղճամիտ ու գրեթէ սպառիչ կերպով կը զբաղի հայերու լքեալ գոյքերու հարցով: Ըսենք այստեղ, որ մենք պիտի նախընտրէինք քննադատել գոյքեր բացատրութիւնը, փոխան՝ լիքալի: Լեւոն Վարդան կը փորձէ պարզաբանել հարցը, հայոց ինչքերուն համար թուրքերու տուած կեղծ երաշխիքներէն սկսած, մինչեւ անոնց բացայայտ կողոպտումն ու իւրացումը: Պատմական փաստերու եւ վաւերագիրներու լոյսին տակ հեղինակը կը ներկայացնէ հայոց լքեալ գոյքերու ապրած ճակատագիրը՝ 1915 թ.էն մինչեւ Հանրապետական թուրքիան, երկարօրէն անդրադառնալով միջազգային դաշնագիրներու մէջ անոր բաժին ինկած բախտին:

Իր վերջին գլուխին մէջ հեղինակը փորձելէ ետք հայոց լքեալ գոյքերուն դրամական արժէքը գնահատել, իրաւացի կերպով կ'եզրակացնէ. «Բայց ամբողջ հայրենիք մըն էր ետին ձգուածը, իսկ հայրենիքը նիւթով չի գնահատուիր արդէն»:

Բժականդիր ծանօթագրութիւններով եւ ընդարձակ մատենագիտութեամբ հարստացած այս մենագրութիւնը կը մնայ լուրջ ու ողջունելի աշխատանք մը:

Ե. Հ. Ք.

DAVID MARSHALL LANG, «ARMENIA: CRADLE OF CIVILIZATION», George Allen and Unwin Ltd, London 1970, 320 p., 115 illustrations, 8 colour plates, 6 maps.

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՕՐՐԱՆԸ»: Պերճախօս խորագիր մը, զոր օգտագործած է վրացագէտ Փրոֆ. Տէյվիտ Մարշալ Լէնկ, Լոնտոնի Համալսարանին կովկասագիտութեան դասախօսը, Հայաստանի եւ հայ ժողովուրդի պատմութեան ու քաղաքակրթութեան նուիրած իր մենագրութեան համար:

Գիրքը հրատարակուած է Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան նիւթական «առատածեռն» օժանդակութեամբ, ու ձօնուած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Ա.ի:

Տասնը երկու գրեթէ հաւասար գլուխներու բաժնուած այս հատորը, հիմնական մտահոգութիւն ունի միջազգային ընթերցող